

Počátky benátské opery

Kateřina Trnková

Benátskou operou se označuje období od druhé čtvrtiny 17. století přibližně do jeho 80. let. Nejcharakterističtějším znakem této doby je laicizace opery, tedy její převedení z dosavadních palácových a zameckých pódíí na scény veřejné, přístupné každému (měšťanovi).

Benátky 17. století byly mocně a kulturně vyspělou republikou s více než sto tisíci obyvateli, kteří si operu zamilovali. Stavbou mnoha divadel a podporou umělců jí de facto určili smysl pro další staletí.

Benátská opera

Předchůdci benátské opery - recitativní florentská camerata, sborová opera římská a populární madrigalové komedie nekladli přílišný důraz na sólisty, ale spíše na téma a hudbu. V Benátkách se naopak poprvé stává sólový zpěvák hrdinou a jím zpívané árie se mění v jakési raně barokní hity. Po roce 1645 mizí v Benátkách z jeviště pěvecký sbor a vše se již soustřeďuje na sólisty, kastráty a primadony. Sólisté také brali nesrovnatelně vyšší platy než libretisté nebo skladatelé. Ti dostávali za víceaktovou operu průměrně 100 dukátů (výjímkou byl jedině miláček Benátčanů Cavalli, který dostával 400 dukátů), zatímco sólisté, primadony a kastráti si za jednu sezonu přišli i na 1000 dukátů. Na místě ustoupivšího pěveckého sboru se v benátské opeře objevuje balet, výraznější funkce nabývá i orchestr. Ten zpravidla zahajoval operní představení instrumentálním úvodem, kterému se říkalo *sinfonia*, vystupoval v krátkých mezihrách a doprovázel baletní scény. Byl umístěn před jevištěm (nikoliv v dnešním „příkopu“) na stejné úrovni jako parter.

V první polovině 17. Století se nacházelo v Benátkách 5 operních domů, ve druhé polovině se již hrálo ve dvojnásobném počtu divadel. Opera dokonce předčila činohru. Od založení prvního operního divadla – Teatro San Cassino – v roce 1637 do konce 17. století se v Benátkách odehrálo více než 350 operních titulů (dle dobového tisku *Le Glorie della Poesia e della Musica* z roku 1730) od více než 70 různých autorů.

Opera v Benátkách se stala záležitostí podnikatelů, kteří si do svých operních domů najímali společnosti na určitou dobu, v jejich čele stál impresáριο. Mecenášství příliš nefungovalo,

opery žily z prodeje lístků a vlastně poprvé se zde objevuje nový fenomén – do opery mohl každý, kdo si zaplatil lístek, ačkoliv rozdělení podle vrstev bylo pochopitelně dále zachováno. Bohatší vrstvy sedávaly v lóžích, měšťanstvo na dřevěných lavicích v parteru a na méně pohodlná místa měli volný vstup gondoliéři. Mezi jednotlivými operními domy zuřil tvrdý konkurenční boj o diváky, proto fungoval systém permanentek do lóží pro zámožnější obecnost, ale také systém dobře propracované reklamy a intrik. O operu se začínají zjímat i benátské noviny.

Opery byly provozovány v určitých obdobích, nazývaných stagioni. Zpočátku to bývala doba kolem karnevalové sezóny – *Carnevalo San Stefani* – od prosince do března, dále pak sezóny velikonoční a podzimní. Bylo pravidlem v každé z nich uvést několik operních novinek.

Na rozdíl od časů rané opery vzrůstá v Benátkách tisk libret oproti partiturám. Tištěný text byl zahájen stručným úvodem, v němž se divákovi vysvětloval ideový a umělecký záměr libreta – odtud jeho název i *argomento* (obsah). Obsahově se libreta vyznačovala nadměrnou dávkou fantazie, mytologické látky jsou barokizovány a příběhy jsou zasazovány do konvencí soudobých Benátek. Libreta si diváci četli během představení při svíčkách a jako oblíbený suvenýr se jich dochovalo velké množství, takže často to jediné, co z opery do dnešní doby zbylo, je právě libretto (*libretto = knížečka*).

S novým měšťanským a zčásti i lidovým obecnstvem se ve srovnání s předchozími epochami zásadně změnily i náměty benátských oper. K pastorálním látkám prvních oper se připojují mytologické a historické příběhy římské a řecké, dále náměty středověké, které byly čerpány především z Ariostova *Zuživého Rolanda* a Tassova *Osvobozeného Jeruzaléma*. Novým prvkem je aktualizace námětů a jejich přiblížení ideálům současného života. Děj benátských oper se obvykle točí kolem tří milostných dvojic, přičemž se prolínají vážné a komické situace.

V inscenaci a výpravě benátských oper už můžeme vidět plně rozvinutou barokní velkolepost. V jedné opeře bylo užito až dvacet nákladných dekorací, technicky složitě propracovaná jevištní technika a dokonale vypracované kostýmy. Speciální efekty, jako ohňostroje, pohyblivé kulisy, umělé požáry a blesky (které se někdy poněkud vymkly kontrole) a promyšlené nasvícení scény, byly měřítkem prestiže jednotlivých operních domů.

Divadla

Opera se v Benátkách, jak již bylo zmíněno, hrála především v divadlech a operních domech, ačkoliv v menší míře se stále ještě hrálo i v kláštorech a soukromých palácích. První velkou operou, uváděnou v Benátkách byla pravděpodobně Monteverdiho *Proserpina Rapita* roku 1630, hrála se však ještě v paláci u příležitosti svatby benátských šlechticů.

Divadla dostávala obvykle jména po světcích a benátských patronech a nejdůležitější z nich byla:

Teatro San Cassiano

Představením Manelliho opery *Andromeda* zahájilo v roce 1637 provoz **první veřejné divadlo na světě**, Teatro San Cassiano. Toto, původně soukromé divadlo, vystavěla na počátku 17. století rodina Tronů nedaleko od Ponte di Rialto.

Teatro Santi Giovanni e Paolo

Bylo ve své době považováno za nejlepší benátské divadlo a to díky nejnákladnějším dekoracím a efektní výpravě. Činnost zahájilo roku 1639 a uvedlo například premiéru Monteverdiho *Korunovace Poppey* nebo premiéry děl Cavalliho, Cestiho a Rovetty.

Teatro San Salvatore

Jedná se o nejstarší dochované benátské divadlo, i když dnes již nese jiné jméno. Provoz zahájilo roku 1661 a konaly se zde premiéry Cavalliho posledních dvou oper. Později bylo několikrát přejmenováno, dnešní název Teatro Goldoni pochází až z roku 1875 (Goldoni napsal pro místní soubor přes 60 her). Toto divadlo se také pyšní prvním plynovým osvětlením v Benátkách (1862).

Teatro San Giovanni Grisostomo

Postaveno na místech někdejších domů Marca Pola, bylo označováno za nejkrásnější scénu s přímo pohádkovým interiérem. Zajímavé bylo svými reklamními akcemi, jejichž podstatou byla absence prodeje abonentních vstupenek, lístky se prodávaly před každým představením přímo na místě, což mělo v lidech vzbudit dojem, že přitažlivost inscenací je tak obrovská, že je pro každého vlastně štěstím, dostane – li se v tomto divadle alespoň na tu rovnou a

nepohodlnou lavici dole v parteru. Dnes se divadlo jmenuje Teatro Malibran po slavné operní divě 19. století.

Teatro La Fenice

Podnes je opravdovým klenotem mezi benátskými divadly, tvrdí se, že je nejen nejkrásnější a stylově nejcistší divadlo Itálie, ale dokonce celého světa. Spolu s La Scalou a neapolským SanCarlem tvoří trojlístek nejslavnějších a nejvýznamnějších operních scén Itálie. La Fenice stojí západně od centra Benátek, kousek od náměstí Svatého Marka. Kanály, které k němu vedou jsou na několika místech zdobeny reliéfy bájného ptáka Fénixe, po němž také divadlo nese název. A nejde jen o název zcela symbolický – divadlo bylo postaveno v letech 1790 – 1792 jako náhrada za dříve vyhořelé Teatro San Benedetto (ale na jiném místě), svým způsobem tedy povstalo z popela, podobně jako bájný pták. Samotné La Fenice později vyhořelo třikrát. Nejslavnější érou divadla bylo období působení Belliniho, Donizettiho a Rossiniho v 19.století.

Skladatelé

Claudio Monteverdi (1567 – 1643)

V mládí pracoval jako kapelník u vévody Gonzagy v Mantově, po jeho smrti získal roku 1613 skvělé místo prvního kapelníka chrámu sv. Marka v Benátkách. V této funkci působil po 30 let a věnoval se chrámové hudbě, ale psal i madrigaly a opery, do otevření San Cassiana především na objednávky z Mantovy. Za jeho nejslavnější dílo z rané mantovské tvorby je považována opera *L'Orfeo*, která je brána za první zcela dochovanou operu vůbec a dodnes se objevuje na repertoáru světových operních scén.

V Benátkách napsal Monteverdi v letech 1613 – 1637 třináct oper, které se bohužel nedochovaly. Otevření San Cassiana podnítilo závěrečnou fázi skladatelovy tvorby. K nejnámějším dílům patří *Il Ritorno di Ulisse in patria* (*Odysseův návrat do vlasti*) z roku 1641. V tomto díle poskytl Monteverdi svým následovníkům nový vzor. V dramaticky rozvinutém recitativu se střídá parlando s kanonickými imitacemi zpěvu a basu, což je čistě benátský prvek. Neustálými dějovými zvraty a častým střídáním převleků dosáhl toho, že drama diváka nenudilo. Ani v psychologickém vyjádření postav nemá Monteverdi soka.

Vrcholným skladatelovým dílem je *L'incoronazione di Poppea* (*Korunovace Poppey*), jež mělo premiéru v divadle San Giovanni e Paolo roku 1642. Text napsal největší benátský libretista G.F. Busenello. Toto dílo bývá nesprávně označováno za první historickou operu, ve skutečnosti je historický jen její námět z dob Neronova císařství, protože celý příběh je typicky benátský – plný intrik, vášní a násilností, což nápadně vybočuje z monteverdiovských moralistických látek.

Monteverdi, označovaný také za tragika lidského osamění, je dnes považován za prvního velkého dramatika v dějinách opery, ovšem benátská opera se ve svém vývoji ubírala poněkud jiným směrem, ke zdůraznění hudební složky, což dokázal například Monteverdiho žák Francesco Cavalli.

Francesco Cavalli (1602 – 1676)

Podobně jako Monteverdi začínal coby kapelník u sv. Marka, ale spíše nežli jeho chrámová hudba je dnes ceněno jeho dílo operní – napsal přes 40 oper. U první z nich, *Le nozze di Teti e Peleo* (*Svatba Thetidina a Péléova*) se vůbec poprvé setkáváme s označením díla coby opery. V detailně zpracovaných recitativech a široce založených sborech je znát vliv římské školy,

v úvodu zazní *sinfonia* s loveckými motivy, kde se vůbec poprvé objevuje lesní roh jako součást orchestru. Ve srovnání se svým učitelem klade Cavalli důraz na vystižení dramatické atmosféry bez psychologického vykreslení osob, spíše hudebními prostředky. Některé jeho árie mají ráz lidového popěvku a byly ve své době velice populární .

Jeho nejznámějším dílem je opera *Giasone (Iáson)*, jež měla premiéru roku 1649 v San Cassianu.

Pietro Antonio Cesti (1623 – 1669)

Tento velmi plodný skladatel (napsal přes sto oper, dodnes se zachovalo pouze tucet děl) působil na vrcholu své kariéry jako vícekapelník císařského dvora ve Vídni a tam složil roku 1668 nejhonosnější dvorskou operu té doby *Il pomo d'oro (Zlaté jablko)*.

Zajímavá je též jeho tvorba kantát, útvaru v tehdejší Itálii velice oblíbeného.

Ve srovnání s Cavallim se jeví Cesti jako měkčí umělecký typ, vyslovený melodik. Jeho opery jsou orientovány na sólisty, mluvíme o tzv. pěvecké opeře. Oblíbená skladatelova forma árií pochází z kantáty stylu *bel canto*, ozdobného zpěvu, který se stal základním stylovým prvkem italské opery od baroka až k romantismu.

Giovanni Legrenzi (1626 – 1690)

Představitel pozdně benátské opery heroicko – komického žánru, jako jeden z prvních italských skladatelů psal opery na náměty z německého dávnověku (např. *Germanico sul Reno, Germanicus na Rýně, 1676*). Je pro něho příznačné směřování ke komedii až parodii a zdůraznění role orchestru.

Dále se v počátcích benátské opery setkáváme se jmény jako **Tommaso Albioni, Alessandro Stradella, Antonio Caldara** nebo **Giovanni Mario Bononcini**.

Ukázky

Claudio Monteverdi:

- L'Orfeo – dějem opery je známá řecká pověst o Orfeovi, který se vydává za svou milovanou Eurydikou do podsvětí. Na rozdíl od pozdějších operních zpracování končí Monteverdiho dílo špatně.
- L'incoronazione di Poppea (úryvek) - císař Nero se zamiluje do Poppey, ženy svého vojevůdce Ottona, vykáže ho do vyhnanství a vypudí svou ženu Ottavii, aby se mohl oženit s Poppeou.
- Lamento d' Arianna (úryvek) – oblíbená forma árie *lamento*, známá též jako *Nářek opuštěné Ariadny*. Jediná dochovaná část opery *Arianna*, 1608. Námětem je řecká báje o Théseovi.

•

Literatura:

Jan Trojan: *Dějiny opery*, Paseka, Praha 2001

John Warrack, Ewan West: *Oxfordský slovník opery*, Knižní klub, Praha 1998

Karel Vladimír Burian: *Světová operní divadla*, Editio Supraphon, Praha 1973

Gracian Černušák: *Dějiny evropské hudby*, Panton, Praha 1964

Anna Hostomská a kolektiv: *Opera – průvodce operní tvorbou*, Státní hudební nakladatelství, 1962

Dieter Zöchling: *Kronika opery*, Fortuna, Praha 1999

Matthew Boyden: *Opera, the rough guide*